Núm. 30

15-6-26

nós.

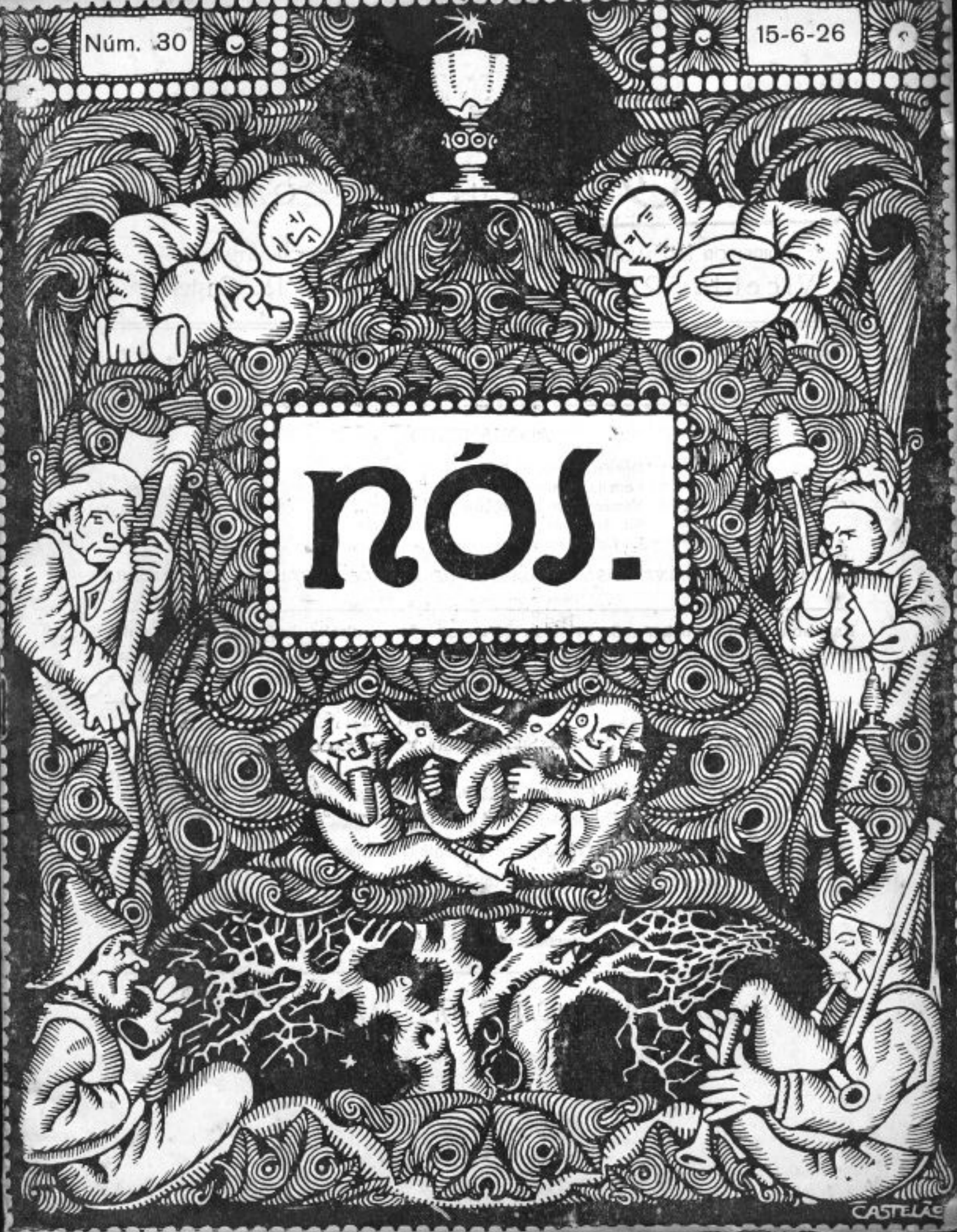

nós.

BOLETIN MENSUAL
da
CULTURA GALEGA

DIREITOR LITERARIO
Vicente Risco

DIREITOR ARTÍSTICO
Alfonso R. Castelao

DIREICIÓN E REDAUCIÓN
Sto. Domingo, 47 - OURENSE

ADEMINISTRACIÓN:
Real, 36 1.º - A CRUÑA

ABONAMENTO

Doce númaros, na Península	**6** pesetas.
Fora da Península	**15** ,,
Númaro solto na Península	**1** ,,
Na Arxentina	**60** centavos
En Cuba	**30** ,,

OS PAGOS SON ADIANTADOS E OS GASTOS DE XIRO DE CONTA DOS SUSCRITORES

Este boletín non pubrica mais orixinás qu'os que foran direitamente solicitados pola-Direición. Tampouco se fai solidario das ideias n-eles emitidos, a non ser dos que por non iren rubrados, enténdense que son da Redaución.

SUMARIO

O demo na tradición popular galega, por Vicente Risco.
Xuventude e cultura, por Augusto María Casas.
A Edade do Ferro na Galiza, por Florentino L. Cuevillas.
Quod nihil scitur, tradución por Xan Aznar Ponte.
Archivo filolóxico e etnográfico de Galiza
Os homes, os feitos as verbas, pol-a Redaución.

LEA VOSTEDE *A NOSA TERRA* *IDEARIUM DAS IRMANDADES*

Administración Real, 36 — A Cruña

Nós

BOLETIN MENSUAL DA CULTURA GALEGA

Ano VIII ✶ Ourense 15 Xunio 1926 ✶ Núm. 30

O demo na tradición popular galega (1)

Os nomes do Demo

Un estudo qu'está por faguer, e que tería unha gran importancia, é o dos nomes qu'o povo galego lle dá ô demo. *Demo, Demoro, Diaño, Diabo, Demachiño, Demoño*, son nomes generecos e comuns, dos que somentes o diminutivo querendoso de *Demachiño*, indicando certa confianza co-il, ten algo de particular. Mais curiosos son os nomes propios: chámanlle *Donaí* que ten aire de lembranza gnóstica. Iste nome é o mesmo d'*Adonai*, que se lle dá ô Noso Señor: asina, iste nome parece responder â noción cabalísteca: *Daemon est Deus inversus*. Os pauliciano- e maniqueos opuñan *Adonai*, o Deusbranco, a *Jahveh*, o Deus negro – algo asina ven a siñifical-o símbolo dos dous vellos da Kabalah. y-en abreviatura, o risco de Salomón – e non ten nada de particular que logo o satanismo fixera unha inversión dos termos, anque tamén pode acontecer que *Donaí*, pol-a falla d'un *A*, veña a sel-o contrario qu'*Adonai*.

O nome de *Perete* ou *Perecho*, qu'en Asturias se lle dá a unha das metamorfoses do noso frasno, eiquí eu ouvino de cote referido ô demo maior. Poidera ser que fose un diminutivo de Pedro, nome simbólico do supremo Jerarca e Testa Visívele da Eireja. Dáselle ben sexa por antifrase, ben sexa coma jefe efeitivo da eireja condanada e diabólica dos sábados e dos brutos, a eireja das misas negras, qu'eiquí en Galiza ten o seu *padrenuestro*, y-en Portugal o seu *credo*. Nas coñecidas obras de Martín del Río, o demo aparece coma Papa e gran Patriarca d'esta anti-eireja, e alí veñen as *Buldas* espedidas pol-o Príncipe das Tréboas, co deseño dos seus rubros e selos pendentes, pois o satanismo de cote foi unha parodia brasfema e bulreira das cousas santas, a tenor d'aquiles versos d'Amado Nervo:

El mal, que en sus recursos es profícuo,
Jamás en vil parodia tuvo empachos:
Mefistófeles es un Cristo oblícuo
Que tiene retorcidos los mostachos...

Tamén lle chaman *Cachano*. N-algús sitios chaman *cachán* ô home moi dado âs mulleres. Si d'iste calificativo viñera o citado nome do demo, sería logo o que lle correspondera com'espritio da lujuria.

Tamén s'empregan eufemismos pra nomealo: *o das Zapatillas*, ouvinlle chamar a uns seus devotos, *o rabudo*, etc.

O qu'a gente di do demo

Din qu'ô demo lle botan a culpa «das millenta falcatruas que nos fan e que facemos». Mais tamén din que ten un burato en cada mau, e

(1) Excerpto d'unha confrencia feita hai anos no Circo d'Artesanos da Cruña.

por alí se lle vai todo, de geito que resulta doado enganalo. E tamén que nas que fai, sempre deixa o rabo fora, de modo e de maneira que non pode botarll'as culpas a ninguén, por que logo se coñece que foi il. Pon o seu siñal nas suas obras. Moitas veces teño ouvido qu'o demo ten cara de coello, e tamén se fala nos ditos da gente do demo y-a nai, mais quen vai saber qnen é a nai do demo?... (1) Tan mal pago dá ôs que se ll'entregan, que cand'un fai mal a quen ben lle fixo, din d'il: —«Así pag'o demo a quen o sirve». Mais tamén din qu'o demo ôs seus quer, e que tanto lle quer o demo ôs fillos que lle saca os ollos... Sería outro estudo importante o das ideias do povo tocantes ô demo, sacadas dos refrás e mais das cántigas populares.

Ô que mais medo lle ten o demo é ô siñal da cruz e mais â y-auga bendita. Mais hai veces qu'anda solto, y-entón é moi difícile loitar co-il, porque ten moito poder. O home pode facer pauto co-il, vendéndoll'a y-alma, y-entón teno ô seu servizo. Tamén pode enganalo, telo ô seu servizo unha tempada, e logo rompel-o pauto. No libro de San Ciprián, cóntas'a hestoria d'un labrego francés, Victor Siderol, que por pauto se fixo rico e casou en Allariz e logo a muller y-a sogra salvarono d'ir ô inferno, e di qu'a muller aconsellaba ôs veciñas e veciños que fixeran coma fixo o seu home. Pol-o derradeiro, os demos menores métense no corpo d'algús desgraciados, coma veremos.

As apariciós do demo

As apariciós do demo grande teñen unha particularidade: ven cáxeque sempre vestido de señorito, e fala castelán. Pol-o general, tamén os demiños que se meten no corpo das posesas, os *sucios*, solen falar castelán... No val de Lemos, ond'as brujas, sabias, endiañadas etc. cóntanse por dúcias en cada parroquia, ouvín falar d'unha sonámbula lúcida, tida medeo en opinión de pauto, que cando cai en *trance*, ou no pasàmento qué lle dá, fala de cole castelán... O demo mayor hastra ven algunhas veces de levita e bimba de dous pisos, com'un diputado...

Os outros demos, e ainda o demo grande âs veces, toman figura de cabalos, carneiros, cás, etc.

Dixemos qu'o demo pod'entrar a servir a unha persoa por medeo d'un pauto que se fai co-il vendendoll'a y-alma. O pauto ten qu'ir firmado co sangue da persoa qu'o fai. Tamén dixemos qu'iste pauto pódese desfaguer, e ainda se pode faguer qu'o demo obedeza, y-enganalo dispois. En San Ciprián contan qu'unha criada que tiña qu'ir moi lonxe buscar auga, berrou un día dicindo que quen lle dera tel-a fonte no eigido da casa. Entón apareceull'un señor de levita e bimba de sete pisos, c'unha barba postiza, que se lle coñecían as cintas atadas por detrás das orellas, e díxolle que lle daría si lle puña a fonte no eigido, y-ela respondeu qu'anque fora unha gota de sangue. —«Es lo que conviene talmente para el pauto—» respondeu o señor. E sacou papel, e sacoulle sangue d'un brazo, e co sangue escribeu o pauto no papel. Pr'o outro día ja tiña a fonte no eigido. Mais despois, ela estaba repesa, porque sintía que sempre qu'iba coller auga, o sangue do brazo colaba e deitaba na y-auga, e tanto qu'os amos llo coñeceron, e perguntando e perguntando, ela confesoullo, e lles dixeron lle que tiña que desfaguel-o pauto, e pensando ela n-esto un día ond'a fonte, volveu o señor, qu'era o demo, e perguntoulle: —«Custodia — qu'ela chamábase Custodia — estás contenta?» E s'ela dicía qu'estaba contenta, entón quedaba ligada ô pauto, de geito que dixo que non, e díxolle por qué, qu'era porque lle colaba o sangue do brazo. Entón díxoll'o demo: —«Custodia, miña amiga, dame un beso!» Mais ela non llo quixo dar: e il dicíalle: —«Amén ¡Amén!» Mais ela non dicía Amén, porqu'entón era que dicía que si, y-o demo dáball'o bico, e quedaba ligada. E ô fin, o demo, vendo que non podía darll'o bico rompeu o papel y-a moza quedou libre.

N-iste caso foi o demo quen se presentou de por si â rapaza, porqu'ela tiña un desejo degarado. Mais outras veces, son homes os qu'o chaman. Pr'elo empregan as evocaciós qu'atopan en calquera dos grimorios satánecos que se venden en todal-as librerías... Enantes o libro a que daban mais fino, era o famoso de *San Cipriano*. Agora anqu'hai ediciós modernas, castelás e portuguesas, as que se queiran

(1) Pode que sea María Pandilha, de quen e de toda a sua familia, fálase n-algunhas versiós do libro de San Ciprián.

unha debida a un gran ocultista galego que firma Enediel Shaiah, hai outros moitos que lle fan a competencia: cáxeque todas son ediciós falsificadas de vellos grimorios, mais sempre conservan algo dos libros originás. Solen estar desfiguradas, non compostas de novo. Sei que se teñen vendido en Galiza, eixemprares d'ediciós sospeitosas de *Clavícula do Gran Rei Salomón*, do *Dragón Rojo* e da *Galiña Negra*, do *Pequeno Alberto*, e unha abreviación d'un grimorio italián da que teño un eixemprar. En Pontevedra vin nos escaparates o *Dogma e ritual da Outa Magia* d'Elíphas Levi, e mais o famoso *Enchiridión Leonis Papæ*, n-unha edición castelán na qu'está co grimorio do papa Honorio III: mais non creio qu'o povo mercara istes libros, coma non fora algún americano. Habían ser pr'os teósofos y-espiritistas.

Unha familia alí ô pé d'Ourense, chamaba de cando en cando pol-o das zapatillas. Ás doce da noite d'un sábado, iba ô monte, puñían no chao un mantel branco e nove velas acesas, e despois chamábano, e il viña e dáballes diñeiro. Un día foron ond'un señor que lle tiñan que pagar uns cartos, e pidironlle qu'agardara â semá seguinte, a ver si viña aquil sábado o das zapatillas...

O Pauto co demo

Istes mesmos libros indican o modo de faguel-o pauto, O de *San Ciprián*, trai ademail-a maneira d'outer un diabiño pequeno empolan-d'un ovo de galo negro, e cando sai, hai que metelo n-un agulleiro con azogue ou limaduras de ferro, e cando un quer unha cousa, ábres'o agulleiro, e pídeselle o que se quer, y-o demiño obedece *pol-o poder da mágica preta liberal*.Mais enantes compre facel-o pauto e firmalo co sangue do dedo pequeno. Hai mais detalles que non digo agora.

Pol-o pauto, e pol-o poder da mágica preta liberal, pódes'obrigar ô demo a costruir un edificio. Especialmente pontes, hai moitas fora e dentro da nosa Terra que din qu'os fixo o demo n-unha soila noite. Veleiquí un eixempro: Unha criada tiña qu'acarretar moita auga, e tiña que pasar por unhas poldras moi longas, e esto magoábaa, e dixo que se tivera quen lle fixera unha ponte, farialle escritura do mais subrime que tivera, por eixempro a y-alma. Presentousell'un gran Cabaleiro dicíndolle que si lle facía o documento da y-alma, que lle facía a ponte. Ela firmou o trato, mais logo arrepintiuse e foise confesar: contoullo ô confesor, e iste rifoulle moito e díxolle que non tiña espranza de se salvar, que bendicindo unha laranja, e irse poñer â beira do río, e qu'escoitase ô demo cand'estivese facendo a ponte, o cal iría dicindo: – «Qué gallo canta? – El blanco. – Pues ande el canto. – Qué gallo canta? – El pinto. – Ande el pico. – Qué gallo canta? – El negro. Pico quedo. »Co-isto ficaba rematada a ponte: mais ô querer dicir: «el gallo negro» mandoulle tiral-a laranja ô outro lado do río, ficando co-esto impedido o demo de poder seguil-o seu traballo, e pol-o tanto desfeito o trato. Fixo a rapaza coma lle dixeron, y-a ponte ficou sen rematar y-o tanto desfeito... De geito que pra se librare de cumpril-o pauto, compre enganar ô demo de maneira qu'il non poida cumpril-o que prometeu, senón queda un ligado co-esa lógica esauta e rigida do outro mundo, lógica automáteca e fatal, pois as leis obran por si mesmas sen qu'os espritos poidan ren contra elas, e o qu'eiquí é potestativo e libre, alí é matemáteco En troques, hai no outro mundo a reversibilidade dos procesos que non hai n-iste, próbao outra tradición galega: o desencantamento que se fai lendo ô rivés a fórmula que s'empregou pr'encantar.

Tocantes ô diaño costrutor y-arquiteuto, non sei si con pauto ou sin il, ten sido empregado pol-os mesmos frades: hai eirejas que din qu'as fixo o demo n-unha soila noite, y-o mosteiro de Samos, din os de Sárria qu'axudou o demo a costruilo, poil-os frades, por medeo do libro de San Ciprián, obrigábano a carretal-a pedra pol-a noite.

Naturalmente, as brujas teñen pauto co demo, e co-a sua ajuda fan as cousas que fan. Do culto satáneco, dos dilirios do sábado, do incubato e subcubato, que se poden estudar no traballo de Bernardo Barreiro, poderíamos atopar casos na autualidade. Mais esto todo pertence ja a outro capítulo do qu'eiquí non imos tratar: ise é o confido da magia negra, ja non é mitología popular.

O endiañamento, ou ramo cativo

Os diaños métense no corpo das persoas, operando n-elas o que se chama a *posesión diabólica*. Os maus espritos causan ôs poseídos un mal chamado *ramo cativo*, mal do que os síntomas son os mesmos da histero-epilepsia: o doente cando lle dá o mal, retórcese, revolv'os ollos, engarabit'os dedos, bóla escuma pol-a boca, pega berros furiosos, e ceiba tremendas brasfemias e verbas e frases porcas y-escándalosas. Son os espritos os que falan e pol-as porcadas que din chamanlle os *sucios*. Os médecos achacan esto ô histerismo ou a sugestión, úneca espricación qu'o ramo cativo ten dentro da sua cencia...

N-unha das páginas do seu soberbio album NÓS, puxo Castelao, na penumbra d'unha eireja, unha muller sostendo a un endiañado, e debaixo escribeu cerias verbas de Helena Petrowna Blavatsky en *sis Unveiled* que non deixan â cencia oficial moi ben parada.

Pra botal-os demos do corpo, emprégans'os exorcismos da eireja, mais ademais hai certos santuarios que teñen sona de curar ôs posesos: son catro principás: o de Nosa Señora do Corpiño, o de Santa Eufemia en Arteijo, o de San Pedro Mártir, do convento de Belvis, en Santiago, e mail-o Santo Cristo d'Ourense. Outros moitos santuarios hai onde sacan os diaños do corpo, mais istes son os de mais sona. Eu vin moitas veces no Santo Cristo d'Ourense as endiañadas que tiñan que meter â forza na eireja, e logo dentro berraban e brasfemaban, retorcéndose nos brazos dos qu'as levaban. Nos istantes mais solenes da misa era cando mais elas se desesperaban, e despois moitas saian curadas. Da romeria d'Arteijo fala o sonado humorista *Picadillo* en *Pote aldeano*. Alí fala de posesas que botan os diaños pol-a boca, unha d'elas en forma d'un mollo de pelos, e d'un vello que moitos anos foi â romeria e a forza de gómitos, consigueu botar dazasete nemigos, mais ainda lle quedaba un dentro que é frade e ademais mudo, e coma non fala, non sabe com'atacalo... Custa traballo vel-o qu'eiquí hai de credulidade supersticiosa da gente, ou o qu'haxa d'invención humorísteca do escritor... No dito libro, o qu'autua d'exorcista n-Arteijo é o sancristán, que lle dá cousas a beber ôs posesos pra que boten os diaños.

Ainda teño que siñalar eiquí unha confusión qu'eiquí hai nas ideias da gente: o *meigallo* qu'unha bruja lle bota a un, métese no corpo e pódese botar fora pol-os mesmos procedementos qu'os sucios, e sai pol-a boca en figura d'*ourizo cacheiro*. O que ten o meigallo, atópase doente, e non pode entrar na eireja, e non atende ô rosario, e pr'entrar na eireja, teñen que levalo d'arrastro, e non quer mirar prô altar. Pra curalo, lévano a Nosa Señora do Corpiño, e tócanll'unha reliquia qu'elí hai, e bótao. Ouvín isto a un de Chantada, mais confirmoumo outro informador da parte de Verín, d'Oimbra. Cecais eiquí a mente popular persolficou a forza o *hiké* dos egipcios, o *brahma* dos indios, o *azoth* dos alquimistas, o Gran Agente que chaman a Luz Astral, dándolle carauteres de ser vivente, ou cecais trátase do qu'os teósofos blavatskianos chaman un *elemental artificial*... Na cencia que ainda chaman moderna, todos istes fenómenos achácanse â sugestión e mais â histeria: mais na cencia antiga e cecais eterna, todos istes fenómenos qu'os nosos peisanos coñecen y-ouservan, teñen a sua espricación qu'eu agora téñome que limitar a indicar somentes... Ainda poldéramos se cadra conciliar as duas hipóteses: sin negarmol-o endiañamento, qu'eu non podo negar, mais supondo qu'a maor parte dos posesos que van ás romerias sexan histéricos, podemos pensar qu'a sua maginación hiperescitada pode dar nascemento a verdadeiras *entidás artificiás*, verdadeiros *seres elementais*, que teñan eisistencia non somentes pro qu'os criou, senon prâ demais gente... Non sei s'os que non estean versados nos estudos ocultistas enxergarán o meu pensamento...

Outros contos do demo

Outras moitas cousas se contan do demo, pra pintal-os seus engaños, a sua soberbia, o mal pago que dá ôs que fian n-il, etc., etc. Direi algús pra darvos unha ideia.

No río de Castro Caldelas hai unha fondura que chaman *puzo do inferno*. Contan que cand'a Virge Nosa Señora andaba pol-o mundo, qu'iba unha vez pol-as fragas, por debaixo

do Castro, na sua pollina e chegou o demo montado n-un xurdio cabalo negro, e desafiouna, a ver quen dos dous era capás de choutar ô outro lado, ô monte de frente. Brincaron os dous; a Virge pasou, e deixou do outro lado, n-unha peneda no camiño que vai pra Alais, os siñais das ferraduras da pollina. Mais o demo pillou un gran pulo, saltou, e no ár deu unha viravolta, e caeu no fondo do río que cola pol-a encañada, e foi dar o inferno, deixando no fondo do río un gran burato ô que chamaron puzo do inferno.

En San Cristóbao de Lózara, estando un home no campo, apareceull'o demo moi alto e todo vestido de ferro, con polainas e zapatos de ferro, e desafiouno. Pelexaron, y-o demo díxolle que fose ô día seguinte qu'o había obrigar a choutar un burato de dous pés d'ancho, e si o saltaba, vencía: mais senón, vencía o demo. O home foi e falou co abade, que lle dixo que si se dispuña a choutar o burato anchearía, e cairía n-il, que lle daba un remedeo: que levase unha pita negra debaixo da capa, e ô querer choutar, que botase a pita no burato. Asi o fixo, e cando botou a pita no burato, o burato pechouse, y-o demo reventou com'un tiro.

Hai outros contos nos qu'o demo gana a y-alm a jogando ás cartas: hainos nos que fai apostas e gana, e leva ô inferno os qu'apostaron: hainos nos que merca os nenos pequenos ôs seus pais, ou ven disfarzado a s'ofercer pra serlles padriño, ou s'encarga da educación de un rapaz: hainos nos que pelexa cos homes, aconsella ás mulleres, y-adepréndelles difrentes artimañas, ou ajuda a algún a salr d'un apuro. De moitas cousas ingeniosas e de moitas invencións moderras, sole dicir a gente, de veras ou de risas, que son cousa do demo.

É general o costume d'arrenegalo, e tamén a de jurar por il ô rivés ou ô direito, dicindo: «qu'o demo me leve, si non é certo», por eixempro, ou «mal demos me leven ou te leve», iste segundo geito coma clas de maldición.

Sería tamén curioso recoller todol-os refrás, frases feitas, modismos e outros ditos que se refiren ô demo, asi com'as cántigas, as adiviñanzas, etc. N-elas podíamos atopar todal-as ideias qu'o povo galego se fai tocantes a iste asunto. Eiquí, outra parte do folk-lore, a que chamamos *Literatura Popular*, tan rica e fermosa na nosa Terra, viría a se convirtir en cencia auxiliar da qu'eiquí estamos espondo n-un dos seus mais intresantes capítulos.

VICENTE RISCO.

XUVENTUDE E CULTURA

I

Xa dixo Bergson qu'o filósofo era, ante tudo, o home que sempre está disposto a ser estudante. Eis o vello conceito do amante da sabiduría. Mais o sabio do Collége de France falou n-outro senso. O autor de *Matière et Memoire* referíuse ô caráiter de xuventude qu'ha dare persoalidade ô inteleitual, pois a mocedade n-un forte labor estará en condiciós d'adequirire a cencia que sô como estudante o filósofo pode tere.

Imos a falar un pouco da xuventude. Non é mester que ollemos a Grecia pra estudar a verdadeira cultura n-unha irta persoalidade moza. Sócraies era un vello; e sua cencia era nova... n-a sua escola era un mozo. E sô asi comprenderáse como unha filosofía, no senso de doutriña, qu'está en oposiceón cas vellas, cas do Estado, chega sempre a faguerse dona da inteleitualidade d'un pobo.

Eiquí temos a pirmeira e mais notábele nota da sabencia: a democracia. A xuventude ten de sere por natureza democrática, si d'outro xeito fora, non faría cultura nin sería mocidade. Reparemos n-isto. A xuventude é a concencia d'unha nazón; a xuventude é o seu alento; é a cultura do seu porvir. Xuventude de castas meresce outro nome. A mocidade culta, a verdadeira xuventude é democrática; e ten, como segunda nota, unha virtude de amigar a os outros grupos sociaes. A vellez sempre foi aristocrática.

A'o.adando un pouco n-iste conceito de xuventude, chegaremos a mais serias e positivas afirmaciós. A fin de contas, xuventude é a vida d'un pobo. Sô nos corazós mozos hai latexos de fraternidade. Tudos sabemos o que na politeca internazonal fixo o goberno dos homes vellos; a mais de sere un fracaso, foi algo d'unha caducidade estéril, i-é mais: os mozos son o presentz, e son o pasado i-o porvir...; os vellos son somente o pasado ca sua coleición de principios mortos.

Queremos faguer cultura? Fágamos xuventude. Espertemos na mocidade a arela fraterna da xuventude, e teremos, no rexurdimento da nosa cultura, a concencia xurdía e forte do noso pobo.

II

Pío Baroja nas suas Divagaciós en col da cultura, ô faguere hestoria da verba, trae a conto a afirmaceón de Rodolfo Eucken: qu'a verba cultura non se tomou até Bacón n-un senso ben determiñado. Dende Bacón falouse da cultura do espríto, cultura estética, cultura dos costumes.

No noso tempo – obra dos sabios germánicos – destacouse a ideia da cultura com'un valor máximo. Ven a ter unha conceición natural e inteleitual, siguindo as tradiciós da filosofía grega.

E hoxe – di o pensador vasco – temos duas verbas cuasi que sinónimas: Civilizaceón e cultura: «A verba civilizaceón é a verba d'un francés; a verba cultura é a verba d'un alemán».

Esautamente, cultura refirese â cencia no seu contido inteleitual; a civilizaceón é isa mesma cultura, desenvolta na vida social.

Baroja ponnos tudo en craro; «É o cultivo ou fomento de certas funciós do home consideradas de máisimo valore».

Guillermo Ostwald – citado pol-o mesmo Baroja – mira a cultura com'unha aspiraceón ô millor aproveitamento da enerxia humán. A verdadeira cultura pra Ostwald está na utilizaceón de todal-as enerxías da terra, pra qu'a perda de forza se reduzo ô minimun.

Siguindo ô autore que vimos citando, nos temos da cultura un conceito natural: ven a sere unha gimnasia inteleitual; é o labor das nosas facultades, aplicendo â vida da materia a conceición espiritualista da cencia e da Arte. Cultura non é outra cousa que xuventude.

Fálanos no Fedón de Platón, Sócrates d'ista sorte: «Tuda a vida non deixei de ter o mesmo e constante soño: Sócrates, exercitate nas belas-artes» Non outra cousa é a xuventude. Sócrates, respondeu â voz do seu soño, entoando un hino a Apolo.

No mesmo diálogo dízenos que *sô os filósofos son verdadeiramente corajosos, moderados e justos, porque possuen mais a sabiduría*... (1) é dicir, pra Sócrates, os filósofos, os sabios, son sempre mozos.

Compre, pois, faguer xuventude. No párrafo siguente, falaremos da causa da decadencia dos pobos. A decadencia d'unha cultura, d'unha civilizaceón – as duas verbas distintas empréganse sinonimamente – non é outra cousa qu'ausencia de mocidade.

III

D. Miguel d'Unamuno – forte vasco, que dixo Machado – quéixase da falta de xuventude. No seu coñecido ensaio *Sobre el marasmo actual de España*, berra com'un deus coraxoso: «Habrá jóvenes, pero juventud falta.

O agudo ensayista alinou unha vez mais. Compre reconocel-o. O caso da Hespaña, apliquemol-o a todas aquelas nazós qu'hoxe durmen. Â nosa Galiza non lle di ben; porqu'o noso é distinto, precisamente en nós hai mocidade xa qu'hai rexurdimento. Mais nas mesmas nazós que repersentan o mais oulo esponente da cultura europeia vense a notar iso.

Certo que na Alemaña, por exempro, a xuventude non durme, descansa dempois da loita nietzchiana pol-a super – cultura. Adequiriuna? Non; mais isa xuventude non deixara un momento de intental-o.

D. Miguel olla pra Hespaña. O espeitáculo non pode sere mais triste. Na Hespaña castelán *xa non queda nada* «La vida de nuestro pueblo es vida de guerrero en cuartel o la de D. Quijote retirado con el ama y la sobrina y con la vieja biblioteca tapiada por encantamiento del sabio Frestón» ¡Non hai xuventude! Un guerreiro no campo de batalla, calquera que sexa a sua idade, é un mozo: un guerreiro fechado no cuartel, ainda que sexa un neno, é un vello. D. Quixote, a i-alma ibera, na sua casa, n-un leito mol, na compaña de duas mulleriñas familiares, non é D. Quixote, é moito menos que Sancho Panza!

Di Unamuno n'outro sitio (1) qu'a *cultura de fora* faise dona da inteleitualidade hespañola: mais o vello profesor de Salamanca, lonxe de berrar contra isa *europeización*, pégalles aos que queren enquistar a Hespaña na sua cultura vella. E non deixa de decire unha verdade, moi moura mais moi grande, cando di qu'é toleria falar hoxe da cencia hespañola: «Olvidamos que la *ciencia es algo vivo*, en vias de formación siempre, con su fondo formado y eterno y su *proceso de cambio*».

Algunhas consideraciós me suxiren istas verbas ô pensar na renascenza da Galiza. Eu creio que non é cultura somentes o enxebrismo, o casticismo, non; a cultura verdadeira é filla d'un proceso de cambio con tudas as culturas extranxeiras. Falaráse un tempo da cultura galega, se ista nosa cultura *merca e vende* nos mercados inteleituales. Abandonarnos ô enxebrismo é decretar a nosa morte. Debemos ollar â *tradición eterna galega, qu'ô ser eterna é mais ben humán que galega*.

O gran don Miguel recomenda iso â mocidade hespañola... «es la que hemos de buscar los españoles en el presente vivo y no en el pasado muerto».

(1) Edición da Renacenza Portuguesa. Traducido direitamente do grego por Angelo Ribeiro, con un prefacio de Leonardo Coimbra.

(1) En torno al casticismo (cinco ensayos) Edición de la Residencia de Estudiantes - Madrid.

Hai que loitar contra ises tradicionalistas qne non ven outra tradición qu'a do pasado. A tradición do pasado non é mester desenterrala: «Hay que buscar la tradición eterna en el presente» Isa tradición eterna que nos dea a persoalidade é *cosmopolita*. O costumbrismo é algo moi cativo. Pr'os primeiros tempos do galeguismo non estaba mal; mais hoxe, qu'a Galiza non busca outra cousa que faguer a sua *tradición eterna*, non s'ha contentar con viver do pasado. O pasado ven até nós pra darnos o que nós lles hemos dare ôs nosos fillos: o presente non é outra cousa qu'o pasado universalizado: «Solo lo humano es eternamente castizo».

Hoxe qu'a nosa terra *reanuda a sua tradición interrumpida*, compre faguer exame dos nosos valores pra fundire a nosa casta histórica na casta eterna da humanidade.

AUGUSTO M.ª CASAS

A EDADE DO FERRO NA GALIZA

(Proseguimento)

XV

AS FÍBULAS, AS FEBILLAS E OS ALFINETES

Fíbulas ou alfinetes de seguranza. – É imposíbele falar das nosas fíbulas da Edade do Ferro, sin referirse en primeiro lugar ó magnífeco traballo que José Fortes lles dedicou na revista *Portugalia* (1), Iste sabio arqueólogo analizou ó miudo cada unha das partes qu'as compoñen, estudounas nas suas variantes e derradeiramente, ceriou a juntalas en tipos de firme caraiterización. Con craro senso da realidade, viu deseguida o parentesco qu'as unía co-as fíbulas marneanas, mais detívose en tal lugar e non quixo buscal-a orige común d'unhas e d'outras nas formas do II período hallstattiano. As ideias trabucadas qu'acerca da data da entrada dos Celtas na Península imperaban fai algús anos, a falla d'unha sistematización da nosa protohistoria y-ainda os micenismos de Sarmento, deberan ser causa de qu'o sabio portugués non remalara o seu labor tirando dos feitos tan brilantemente esamiñados, as consecuencias d'orde etnológico que d'iles craramente se desprendían.

(1) T., II, fas., II.

Divide Fortes as fíbulas do NW da Península en sete tipos: I. *de Sabroso*; caraulerizado pol-a continuidade dos seus elementos, feitos nunha soila peza metálica, que se convirte sucesivamente en arco, muelle bilateral, alfinete, pé y-apéndice ergueito. II, *anular* co arco abóvedado posto en col d'un anel. III, *de la Tene III*, de feitura semellante ós autuás alfinetes de seguranza. IV, *de Santa Lucía*, cuio-apéndice remata n-un botón plano, e presenta separado o muelle da cabeza. V, *trasmontanas*, imitantes ás anteriores na separación das distintas partes da cabeza e co muelle atravesado por un ferriño rematado nos cabos por botós, que sirven pra sostelo. N-algús eixemprares nótase marcada infruencia de la Tene, na incriñación do apéndice e na riqueza decorativa. VI, de *longo trabessão sem espira*, caraulerizado pol-a sustitución do muelle por un haste macizo ou oco, levando n-iste caso no seu interior un ferriño ou un guizo. VII, *de charneira curta*, semellante ó anterior, mais co haste mais reducido y-o apéndice mais pequeno e rematado por un botón.

Compre separar dende logo d'esta clasificación o tipo III. estrano por compreto á nosa cultura, e importado eiqui seguramente pol-os romanos antr'os que perdurou moito tempo

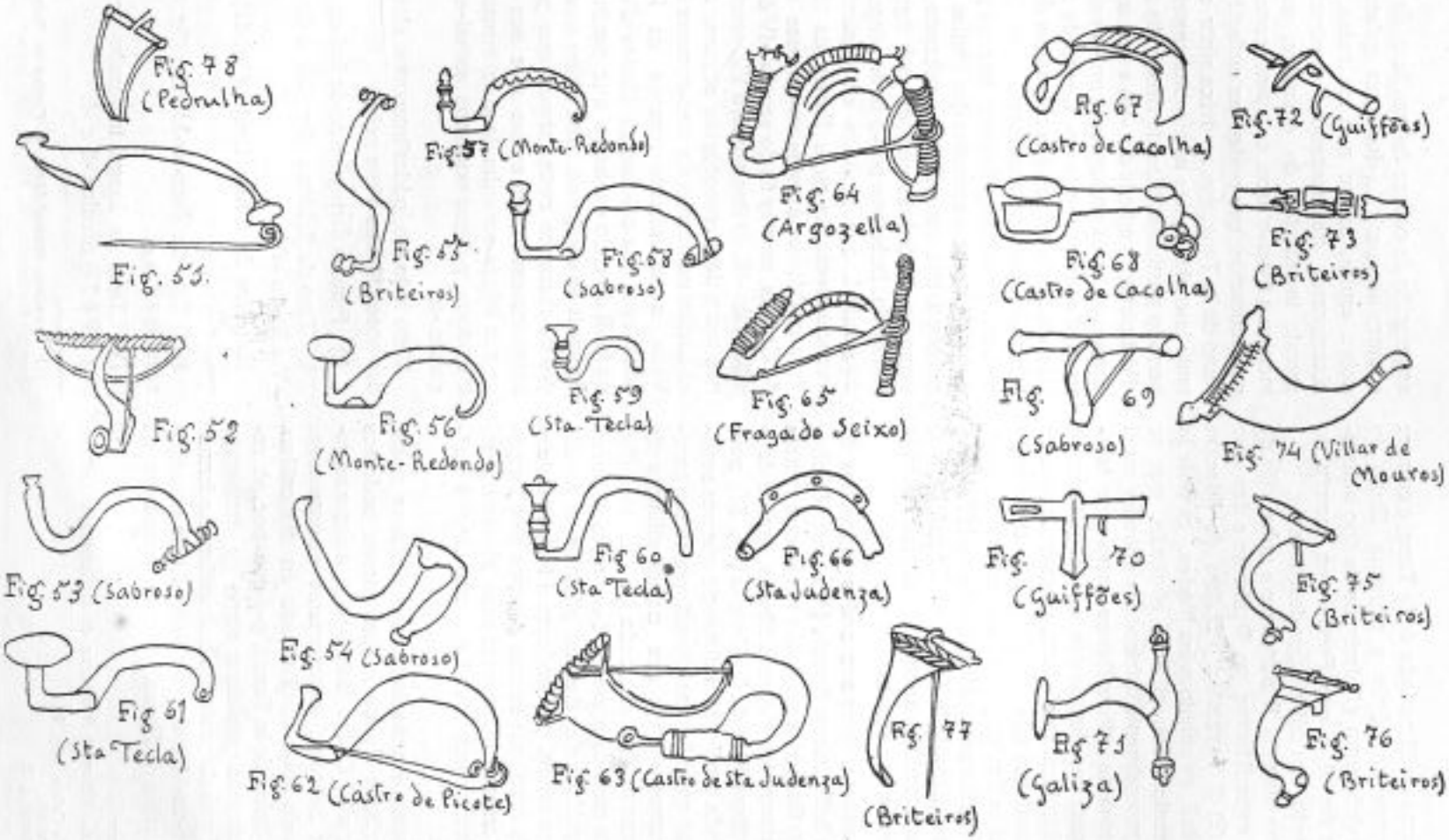
Fig. 78 (Pedrulha)
Fig. 53.
Fig. 57 (Monte-Redondo)
Fig. 55 (Briteiros)
Fig. 58 (Sabroso)
Fig. 64 (Argozella)
Fig. 67 (Castro de Cacolha)
Fig. 72 (Guiffões)
Fig. 68 (Castro de Cacolha)
Fig. 73 (Briteiros)
Fig. 52
Fig. 56 (Monte-Redondo)
Fig. 59 (Sta Tecla)
Fig. 65 (Fraga do Seixo)
Fig. 69 (Sabroso)
Fig. 74 (Villar de Mouros)
Fig. 53 (Sabroso)
Fig. 54 (Sabroso)
Fig. 60 (Sta Tecla)
Fig. 66 (Sta Judenza)
Fig. 70 (Guiffões)
Fig. 75 (Briteiros)
Fig. 61 (Sta Tecla)
Fig. 62 (Castro de Picote)
Fig. 63 (Castro de Sta Judenza)
Fig. 77 (Briteiros)
Fig. 71 (Galiza)
Fig. 76 (Briteiros)

esta forma do III período de la Tene, e compre en troques engadirlle a pequena fíbula do Castro de Masma, (1) derivada do tipo hallstáttico de timbal, e que Fortes non incruiu no seu estudo, sen dúbida por descoñecela.

O tipo número II pertenece a unha clás de fíbulas estendidísima na Peninsua e das que Bosch (2) di o seguinte: «El tipo de filiación más difícil, en cuanto a las fíbulas, es el de la fíbula anular, con el arco abultado, que se llama generalmente ibérico, por abundar en el territorio de la cultura ibérica, pero que también existe en abundancia en la civilización posthallstáttica. Dechelette, a pesar de que en su manual dice que no se la ha encontrado fuera de la Peninsula, en un trabajo anterior, citaba un tipo parecido, procedente de Francia, de un sepulcro de la Tene, en Trugni (Aisne) con anillo también, aunque sin el arco abultado combinado con aquel.»

Os restantes tipos son nados todos iles de formas hallstátticas. Bosch, (3) e tamen Dechelette, (4) fixandose no botón plano que remata algús eixemprares d'estas fíbulas, fannas derivar do tipo itálico de la Certosa (fig. 51) pero nós, ainda gardando a distancia que nos separa de tan outas figuras, disentimos do seu parecer, e vemol-o orige dos nosos alfinetes de seguranza no tipo chamado de ballestas (fig. 52) qu'a mais de presentar ben veces o apéndice erguido car'arriba, ten ademais o muelle de dobre espira. y-a tendenza á forma semicircular do arco, que se non ouserva nas formas de la Certosa e qu'aparece case costantemente nos eixemprares recollidos nos nosos jacimentos.

Respeito á cronología dos distintos tipos, algo arriscou Fortes y-algo tamen podemos arriscar nós. O tipo mais antigo, é seguramente o de Sabroso, estreitamente emparentado, sobre todo pol-a continuidade do dispositivo, co-as fíbulas de la Tene I, y-é que por tal razón, debemos considerar coma de derivación mais direita do prototipo hallstáttico. As formas de Traz-os-Montes e de Santa Lucía acentúan a evolución indígena, que se manifesta na separación da cabeza do muelle e do alfinete, e tamen na aparición dos eixes qu'atravesan a dobre espira, anque non en todos, n-algús eixemprares trasmontanos, ousérvase unha grande incrifiación do apéndice, que chega incruso a tocal-o arco, e tamen certa riqueza na decoración, que poden ser atribuidos ó infruxo de la Tene, que se deixa sintir con bastante intensidade nas necrópolis castelás do II período posthallstáttico de Bosch (fis do século -IV á pirmeira mitade do -III) e que sen dúbida chegou ás terras portuguesas pol-o val do Douro, ond'aparece tamen no Castro de Sacoyas, (1) unha fíbula ibérica das chamadas *de cabalo*, infruindo mais intensamente nas comarcas qu'hoxe limitan con Zamora que na provincia do Minho onde o apéndice das fíbulas conserva sempre a sua verticalidade quitando n-un eixemprar de Sabroso en qu'está ligeiramente incrinado. Debemos pol-o tanto retrasal-a data do seculo I, que fundado en pretendidas infruencias romanas asina Fortes ás fíbulas de Traz-os-Montes e polas co-as suas análogas de Castela, antr'os fis do seculo -IV á pirmeira milade do -III. O tipo número VII, proporciónanos outro dato cronológico seguro, co-a sua aparición na necrópolis luso-romana de Fonte Vella, e na estación romana de Pedrulha, achádegos que colocan as fíbulas d'esta clás no final do ciclo evolutivo que perdura ainda dempois da conquista. Antr'o tipo trasmontano y-o de charneira curta, temos que por o de longa travessão sem espira que ben amostra na sua feitura ser unha fase de transición antr'os dous, y-ó que podemos asinal-a data do seculo -II.

Visto todo elo, pódes'intentar a clasificación das nosas fíbulas d'iste geito:

A) Fíbulas derivadas da de ballesta.

I. Tipo de Sabroso (fig. 53 a 60) séculos -V a fis do -IV.

II. Tipo de Santa Lucía (fig. 61) séculos -III a -II.

III. Tipo de Traz-os-Montes (fig. 62 a 68) séculos -III a -II.

IV. Tipo de longo travessão sem espira (fig. 69 a 74) séculos -II a -I.

(1) Vex., Villasmil, Productos de la Metalurgia Gallega, loc. cit.
(2) Los Celtas, pág., 98.
(3) Loc. cit.
(4) Manuel, I. II.

(1) Francisco Manoel Alves, O Castro de Secolas, O Archeológo Português, vol., XII, pág. 257 e segs.

Fig. 79
(Galiza)

Fig. 80

Fig. 81.
(Castro de Masma)

Fig. 82
(sta Tecla)

Fig. 83
(sta Tecla)

Fig. 84
(Briteiros)

Fig. 85
(Sabroso)

Fig. 86
(Pedrulhal

Fig. 86 bis
(S. Ciprián das Lás)

Fig. 87
(S. Ciprián das Lás)

Fig. 88
(S. Ciprián das Lás)

Fig. 89
(Briteiros)

Fig. 90
(Sta Luzia)

Fig. 91
(Sabroso)

Fig. 92.
(Riotorto)

Fig. 93
(Castro de Picote

Fig. 94
(Hallstatt)

Fig. 95
(La Tène

Fig. 96
(Chibannes)

V. Tipo de charneira curta con botón terminal (fig. 75 a 78) seculos I a III.

B) Fíbulas anulares de tipo italo-ibérico, saídas según Fortes das febillas d'aro enteirizo e pra Bosch da combiñación d'esta mesma febilla co-as fíbulas peninsuares d'arco abultado que lembran as itálicas de *navicella* (Fortes asinalles coma data do seculo -III ó -II. fig. 79).

C) Fíbulas derivadas do tipo hallstáttico de timbal (fig 80). Coñécese soilo un eixemprar de Castro de Masma, que parece já evolucionado, pois o muelle, ainda de dobre espira, vai sujeito a dous anels presos no borde do timbal (fig. 81).

Fíbulas forasteiras á nosa cultura, só podemos siñalar à de la Tene III atopada en Galiza y-a de cabalo do Castro de Sacoyas.

O material empregado na frabicación de taes oujetos, é case sempre o bronze, menos amiudo o ferro e raramente a prata.

As febillas. – Fortes, (1) seguindo a Reinach y-a V. Gross, separa por compreto as fíbulas das febillas. Servian aquelas pra prendel-o sagun no peito ou no hombreiro e pra sujetal-os mantos y-as túnecas das mulleres. Utilizaban-s'estas ó parecer, pra amarral-as correias dos escudos, pra cinguil-os cintos, e tamen pra ligar antre si os arneses dos cabalos. A fíbula ten de cote un muelle qu'apreta o alfinete pr'aloxalo n-unha escavación do pé; a febilla carece d'istes dous elementos e componse sinxelamente d'un aro no qu'o alfinete se prende por un anel.

A causa d'esta variedade d'apricacións, debian sel-as febillas oujetos d'uso moi frecuente e por elo sen dúbida aparecen hoxe moi vastas nas nosas estacións. Asegún Fortes, atopáronse doce en Sabroso e vinteduas en Briteiros, sinalándos'asimesmo a sua presencia en Monterredondo e Santa Jusenda. En Galiza, a mais dos eixemprares eisistentes en Museus e coleicións particulares cuia procedencia se decoñece, atopáronse en Riotorto, Santa Tecla e San Ciprián das Lás. Anque pol-a suas feitura a febilla non é doada pra grandes variacións, os metalúrgicos galegos, partindo da d'aro enteirizo, que debemos considerar com'o seu prototipo, pol-a sua aparición en sepulturas de la Tene I, e na propia estación de la Tene, consiguiron darlle formas difrentes que se poden distinguir d'iste geito.

A) Febilla d'aro enteirizo (fig. 82).

B) Febilla d'aro partido (fig. 83).

C) Febilla d'aro partido cos cabos decorados por liñas circulares (fig. 84).

D) Febilla d'aro partido e cos cabos voltos pra fora en espiral (fig. 85).

E) Febilla d'aro e cos cabos voltos pra fora rematados por un botón bicónico (fig. 86) ou piriforme y-ornamentado con circos en releve (fig. 87).

F) Febilla d'aro partido e cos estremos resoltos car'il (fig. 86 bis).

A semellanza das fíbulas, as febillas costruíanse case sempre en bronze.

Os alfinetes. – A longura e grosor d'istes oujetos, fai supor que servían millor que pra prendel-a roupa, pr'adornar e sujetal-o peinado das mulleres.

Pol-a forma das suas cabezas y-o geito mais ou menos planado do resto, podemos dividil-os eixemprares coñecidos en :

A) Alfinete de cabeza alongada que presenta no estremo superior un oco que debeu conter en tempos unha pérola de vidro ou esmalte (fig. 88).

B) Alfinete co-a cabeza ó geito de botón plano (figs. 89 a 91).

C) Alfinete aplanado co-a cabeza folicular (figs. 92 e 93).

Os dous pirmeiros tipos poden relacionarse c'outros atopados nas estacións de Hallstatt e la Tene (figs. 94 e 95). O terceiro, senon houbera aparecido na compaña da fíbula de cabalo do Castro de Sacoya, y-en Riotorto (1) juntamente c'un torques y-unha febilla, teríamos que consideralo coma da Edade do Bronze, pol-a sua semellanza con certos alfinetes da dita época procedentes de Moravia e por non ter punto de comparanza con cousa ningunha dos tempos do Ferro. Debemos ver n'il unha curiosa perduración d'un tipo que s'inicia já no eneolíteco e do qu'apareceu un eixemprar na estación do cobre de Castro Chibannes (Setubal) (fig. 96). (2).

(1) Fíbulas e fivelas, O Archeólogo Português, vol., IX, páginas I e segs.

(1) Villaa II, Op. cit.
(2) A. I. Marqués da Costa, Estaçoes rehistóricas dos arredores de Setubal, O Archeólogo Português vol., XIII.

XVI

AS JOIAS

Debo facer costar pirmeiramente e pr'espricar posiveles fallas de material qu'iste capítulo está escrito a base dos datos recollidos nos libros de Barros Sibelo, (1) Murguía, (2) Saralegui (3) e Cartailhac, (4) nas monografías de torques de Murguía, (5) Oviedo y-Arce (6) e Maciñeira (7) e Villaamil (8) no catálogo de Santiago de la Iglesia *(9)* e n-unha pequena nota acompañada de fotografía, que respeito a un tesouro atopado na Gudiña, pubricou o *Boletín de la Comisión de Monumentos* (10) d'Ourense, iñorando si no dia de hoxe, hai recollidos nas coleicións novos oujetos, e si en col d'eles se pubricou ou non cousa ningunha.

Os eixemprares a que se refiren as anteriores noticias, pasan de cincoenta, e son na sua maoría torques ou anacos de torques, seguindolle en número os brazaletes de distintas formas, y-estando en minoría as chamadas diademas, as arrecadas y-as doas enfiadas, procedendo a case totalidade d'iste material, d'achádegos soltos e casuás, circustancia que dificulta moito a determiñación da sua cronologia. Porqu'anqu'a maor parte da nosa ourivesaria pertence á Edade do Ferro, hai n-ela elementos procedentes de tempos ben anteriores que compre arredar inteiramente dos outros. Dende logo a lámina d'ouro atopada por Santiago de la Iglesia n-unha mámoa das Pontes de García Rodríguez, debe ser considerada como eneolíteco ou dos comenzos da Edade do Bronze, justificando esta asinación as puntas de frecha e lanza co-ela recollidas, e podéndose relacionar tal achádego com'atinadamente o fai Maciñeira, co da diadema da Quinta da Agua Branca (Portugal) clasificada no periodo do cobre. (1).

Fig. 98

Fig. 97

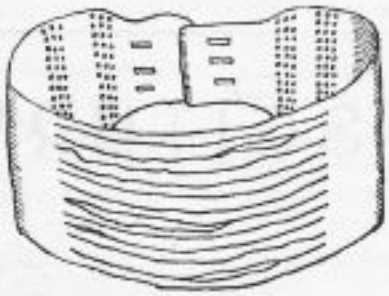

Fig. 99

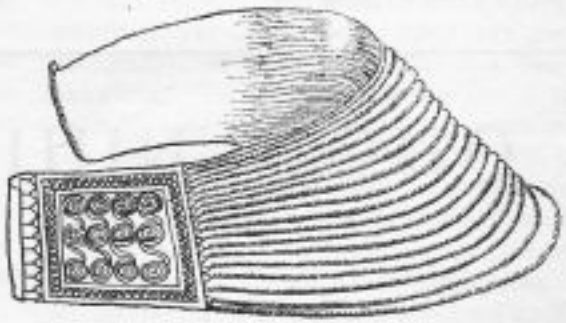

Fig. 100

Outros oujetos que nada teñen que ver tam-

(1) Antigüedades de Galicia.
(2) Historia de Galicia, II edición, t., I.
(3) Estudios sobre la época céltica en Galicia.
(4) Les Ages prehistóriques de l'Espagne et de Portugal.
(5) El torque de Centroña, B. de la Academia Gallega, 1912.
(6) Dos nuevos torques de oro. B. de la Academia Gallega 1918.
(7) Un nuevo torques gallego de oro, B. de la Academia Gallega, 1923.
(8) Productos de la Metalurgia Gallega, Loc. cit.
(9) Prehistoria Gallega, Notas para un catálogo, Ferrol 1907.
(10) Ano de 1922.

(1) Portugalia. t., II.

pouco co-a cultura dos Castros, son os alconfrados no monte dos Mouros (Mellid) que Villaamil descreve e reproduze. Son taes oujetos duas chamadas diademas (fig. 97) feitas n-unha folla d'ouro abertas e cortadas na parte meia en tiras hourizontáes, e provista unha d'elas de catro buratos, que foron atopadas juntamente con dous brazaletes, liso aberto e con catro buratos pra pechalo, un, y-otro cilíndrico, pechado e con gallós, ofercendo coma di Villaamil, o aspeito d'un servilleteiro (fig. 98).

Tanto os brazaletes com'as diademas, mais sobre todo estas derradeiras, relaciónanse de maneira induvidável con joias francesas, portuguesas y-escandinavas que teñen ó parecer seu precedente n-un colar neolíteco de coiro cortado tamen en tiras na parte central, joias ás que Dechelette (1) adica as bervas seguintes: «C'est un largue ruban de métal du genre appelé en orfevrerie collier de chien et dont la partie centrale est divisé par d'incisions orizontales....Il est intéressant de rapprocher ces bijous des colliers en or trouvés l'un en Portugal les autres en Scandinavie... Les exemplaires françaises et portugais sont a peu prés de la meme époque (age du bronze I)». Reproducimos na fig. 99 un d'istes eixemprares franceses alcontrado n-un túmulo con galería coberta do Morbihan (Bretaña) e cuia identidade co-as diademas de Mellid é tan ausoluta, que non precisa de ningunha espricación, chegando pr'apreciala por en compranza ambas figuras.

Respeito dos brazaletes a mais de qu'o gallonado d'un d'eles aparece n-un colar escandinavo do Bronze (1) II (fig. 100) a sua atribución á mesma época das diademas, queda probada por teren aparecido juntos todos isles oujetos que debemos considerar en consecuencia contemporáneos ó período final das costrucións dolménicas galegas e demostrativos das analogías culturás já ouservadas anir'a nosa terra y-os países bretón e irlandés d'etnografía prehistórica moi semellante.

Continuaráse

(1) Manuel, t., II, pág., 388.

(1) Dechelette, Op. cit., pág., 387.

QUOD NIHIL SCITUR

(Proseguimento)

Que nada se pode saber perfeitamente *humano modo*, vese craro por aquelo de que o Peripatético cos demais da escola, esfórzanse por demostrar con innumerabres razós, qu'o mundo é eterno, que non tivo principio nin ha ter fin: d'esto están convencidos os filósofos. Por esto Plinio o romano escomenzou a sua Historia natural por esta questión. E por certo ti xusgarías o mesmo, se te guiaras mais ben pol-a razón humana. Pois viñeches ô mundo cando xa estaba feito, e igoal os teus pais e abós; han desaparecer ísles e has desaparecer ti tamén, e ves coma nascen uns e morren, e o mundo queda.

Non hai ningún qu'asegure de palabra ou por escrito, ter visto o principio do mundo, ou ter visto a outro qu'o vira, ou que teña ouvido a outro que diga qu'o viu, e coma di o sabio «pasa unha xeneración e ven outra, mais a terra sempre subsiste. Nasce o sol e ponse, e torna ô seu lugar, e renacendo alí dá a volta pol-o meio día e revólvese car'o Aquilón. Andando arredor e cerco por todas partes o espríto vai e volve ôs seus rodeos. Todol-os ríos entran no mar e o mar non rebosa; ô lugar donde saen tornan os ríos, pra correr de novo. Todal-as cousas son difíciles, nonas pode o home expricar con verbas» (1).

(1) *Eclesiastés*, I.

Ouvichel-a opinión dos filósofos; asegún a fé o contrario é ausolutamente certo, o mundo foi criado e ha ter fin, ô menos asegún as calidás qu'agora ten. Pois non será o aniquilamento conforme co'aquelo do Profeta Rei: «*Et sicut opertorium mutabis eos, et mutabuntur, etc.*» Estas cousas sábense pol-a revelación diviña, non polo humán discurso, Pois por este modo non se pode facer. D'eiquí que Moisés o diviño lexislador, ispirado pol-o Esprito diviño, emprincipia a sua diviña historia pol-a creación do mundo, contrariamente a coma fixo Plinio. Por iso ten algunha escusa a opinión dos filósofos, mais ningunha a pertinacia en non querer e a cotumacia en contra da fé; mais volvamos ô conto.

Ainda hai outra causa da nosa iñorancia, a sustancia tan grande d'algunhas cousas, que de ningún xeito pode ser percibida por nós; como o que é o infinito dos filósofos, si é que é algo; o noso Dios, do que non hai medida nin lindeiro ningún, e que non pode ser comprendido pol-a mente. Non sin razón, pois debe haber certo proporción do que comprende co comprendido, de xeito que o que comprende sexa maor que o comprendido, ou pol-o menos igual (anque esto do igual comprenda ô igual, con dificuldade semella que se poida facer coma veremos no tratado *de loco;* mais agora concedamos que se poida facer) mais antre nós e Dios non hai proporción ningunha, do mesmo xeito que nona hai antr'o finito e o infinito, nin antr'o corrutibre e o eterno: e pol-o derradeiro en comperanza d'íl nada mais somos que calquera outra cousa.

Por esta mesma razón, Dios coñece todal-as cousas, porque é o meirande, o superior, o mais escelente de todol-os seres, o millor, pra que non pareza facer comparanza coas creaturas, o maximun, o supremo, o omnipotente. As cousas qu'están mais perto d'ise supremo artífice, por esta razón son descoñecidas pra nós.

Hai outro xénero de cousas enteiramente distintas d'éstas, é o que son tan pequenas, que dificilmente poden ser comprendidas pol-a mente. E d'éstas hai unha gran abondanza, o seu coñecemento é moi preciso prâ cencia, e case ningunha temos. A tales son os accidentes, que case non son nada; deica agora non houbo ninguén que poidera espricar perfeitamente a sua natureza, como tampouco a das demais cousas, Si nada sabemos, cómo as imos espricar?; non é estrano logo qu'algús xusgaran qu'os accidentes nada son en si mesmos, senón somentes *aparencias* con relación a nós, as quales aparecen distintamente asegún a nosa diversa condición e disposición; así o que ten febre xuzga quentes todal-as cousas e o que ten a lengoa aceda do fel, xusga que son amargas.

Ainda queda outra causa da nosa iñorancia das cousas, a dureza perpetua de algunhas, a perpetua xeneración de outras a corrupción continua e a continua imitación. Así que non podes dar razón d'elas, porque ti non vivessempre; nin tampouco d'éstas, porque non son endexamais inteiramente as mesmas, e s'agora eisisten, d'alí a un pouco, non. D'eiquí qu'ainda estea en litixio a disputa da xeneración e concepción, da qual diremos n-outro lado o que pensamos.

Cántos modos hai de xeneración? Cántos de corrupción? Aquela pode ser de semente, de ovos, de podre, d'esterco, do orballo, do polvo, da lama, do aire, do moho e d'outras moitas cousas, A corrupción pode ser da calor, do frio, da fractura, da disolución, da presión e d'outros modos cuio número non é certo. Si é certo o que dicen da ave fénix das cinzas queimadas nasce un verme do qual provén outra fénix. Os vermes que nos fan a seda secan de todo, e despois de moito tempo nascen d'uns grauciños, coma de sementes, outros. Din qu'o avestruz choca os ovos ollando pra iles fixamente; qu'o oso dà forma ô cachorro lambéndoo. Os figos, as noces, a madeira, trasfórmanse en vermes e petrificanse. As follas d'algús arbres qu'están perto d'un río d'Irlanda, si cán n-il, múdanse en natureza de peixes. As follas d'outros moitos, caindo na terra, producen bestas que voan. Os bugallos, o trigo, o folículo do amieiro, a médula do *carduus fullonum*, o queixo, a carne, o arbre de resina, trasfórmanse en vermes e bechos volátiles.

E, o que é mais d'ademirar, no mar británico, si conta verdá Scaligero, unha ave está pendurada pol-o peteiro dos restos podres dos náufraxios, deica que soltada d'alí busca os peixes pr'a sua mantenza, â qual din que chaman os vascos habitantes do Océano, *Craban*, e os bretós *Bemachian*. E engade que lle levaron unha cuncha a Francisco, Rey de Francia dentro da que habia unha ave case perfeita, que pol-as puntas das áas, pol-o peteiro e

pol-as patas estaba apegada ô borde da cuncha. Antr'os exipcios no Calvo, os ovos chócanse en fornos tépedos pol-a calor do lume, e n-outros lados tamén no esterco. Antr'os peixes e antr'as aves non dudo que hai moitos modos de xeneración. E antr'aquiles que carecen de vida: non poucos. Tamén hai moitos modos de destrución.

Antr'o nacemento e a morte, cántas mutaciós se fan? Inumerabres. Nos viventes, a nutrición é contínua, o crecimento, a imovilidade, a declinación, a xeneración, a variación das partes, a mudanza, a debilidade, o aumento, a perfeición dos costumes, as acciós, os traballos diversos son frecuentemente contrarios, ainda no mesmo individo; por fin, ningunha quetude hai.

Non é d'ademirar pois, si foi opinión d'algús, que se non podía afirmar do home que fose o mesmo unha hora despois, que era enantes d'esa hora; opinión que non debe ser ausolutamente desbotada, senon que se cadra é verdadeira. Porque a identidade e a indivisibilidade é de tal natureza, que s'engades ou tiras un soilo punto a algunha cousa, xa non é inteiramente a mesma; os accidentes eisisten por razón do individo, e coma istes varian continuamente resulta d'eiquí o contínuo variar dos individos.

Eu sei, dis tí, que namentras a fouce permaneza a mesma, o individo é sempre o mesmo; pois é pol-a forma pol-o que se di *unum quid*; as minucias dos accidentes non cambean a identidade. Dixen xa que pr'a identidade en nada se ha mudar, pois d'outro xeito non sería ausolutamente o mesmo. Unha forma fai un ser. Cecais informe sempre a mesma, mais non o mesmo; pois n-iste, a mutación é contínua, coma no meu corpo. Mais eu son composto de duas cousas, principalmente de alma, mais non menos de corpo, variado un d'eles, tamén eu vario; mais esto trataremolo noutro lado mais delida e oportunamente.

O mesmo de todol-os animás. Se consideras as suas partes, moito maor será a vida. Porqué son estas así? porqué non son aquelas? cecais non sería millor d'outro xeito? por qué tan grande? porqué tan pequeno? Nunca acabarás. Dos inanimados igual. Qué pode haber seguido de cousas tan mudabres? qué determiñado de cousas tan varias? qué certo de cousas tan incertas? Nada en verdá. Por iso nacen d'eiquí tocantes á introducción das formas e o principio das mesmas, tanta discrepancia que ninguén lle fará fin.

Continuaráse

ARCHIVO FILOLOXICO E ETNOGRAFICO DE GALIZA

AS BRUXAS (1)

11. «Estaba certa persoa n-unha ventana, e pra falar mais craro, o mismo Xan do Rego que vive e bebe, e todol-os qu'estamos eiquí o conocemos, pero vamos ô conto, cando estaba na ventana, viu pasar pol-as devesas do val unha ringuileira de mulleres que levaban velas encendidas, non digamos velas, digamos a (non poidemos interpretar esta verba) foi e de atrevido silvoulle, pero foi listo, tiña un pau de loureiro bendito, bon, é dicir, ben groso, entón veu unha, foise defendendo como puido e dispois marchouse, pero dispois xa sin acordarse do que pasara ca outra (verás, verás) volve xibrare (?) e cerrou as vidreiras pero ô mismo tempo presentáronselle todas tan agudas coma rayos. Ô tempo xa non valeu pau bendito, tuvo que botarlle un Santo Cristo que alí tiña, foi e dixolle unha: ***buen padriño has tido***, con esto quero dicir que as bruxas cando van a Sevilla falan o castellano (1). E conto acabado, mirarlle pr'o rabo».

(Comunicado por CAMILO LOPEZ,
alumno do Maxisterio)

(1) Todos istes casos son recollidos da tradición oral, e os números 11, 12, 19 e 20 van reproducidos literalmente, coas mesmas verbas coas que os comunicantes os ouviron e coa mesma grafía dos comunicantes, o que lle dá moito mais valor, pol-as particularidades de pensamento, espresión e lengoaxe que d'iste xeito conservan.

(1) Temos ouservado que mais des veces, no noso folk-lore, o Demo tamén fala castelán. Pode ser que sea por consideralo forasteiro, ou se cadra, por consideralo persoaxe de outa categoría.

12. «Cóntase que unha vez estaba en peligro de dar a luz certa muller, mais chegoulle ôs oídos da meiga, que se fai, úntase con aceite, sobe por a garamalleira arriba e vaise â casa da outra, pero xa en forma de araña (1). Estuvo por elí hasta qne naceu a criatura, picouna e morreu, maila parteira, ô ver que o picara foi e matouna tan tranquila, mais d'alí a media hora tocaba a difunto, xa morrera a fulana, claro, pisáralle no espíritu; y-é bó, ché, o conto cademolla (?) aquela xa lle iba de matare esí mais de seis rapaces. Craro, desque morreu ela viviron todos, e conto acabado, mirarlle pr'o rabo».

(Comunicado por id.)

13. En Maside contan que duas mulleres, unha moza e outra vella tida habia moito tempo por bruxa, eran amigas d'un home de Dacón, xa casado e rico.

A bruxa, nemiga da outra, era de Rañestres e a outra de Maside. Tendo que ir un día ésta dar un recado a Rañestres, colleu medo por si a vía a bruxa e lle facía algo.

Â ida nona víu, pero â volta, viuna no cruce d'un camiño e qu'acenaba co-a man e co pano cara ela, e faguia círculos no chao.

Pegou a correr cara Maside, e chegou d'alí a catro horas a Barbantes; preguntoulle unha amiga pra onde iba, e ela dixo que viña de Rañestres e iba pra Maside, mais que o camiño faciaselle moi longo.

Tomarona por tola e trouxérona pra Maside... posto que era un día de moito calor do mes d'agosto y-estaba cansa de todo. Despois decíalle qu'a embruxeran, e déronlle iste remedeo.

Poñer e levar ô pescozo por tres meses unha bolsa de tea, con duas patas de unha topeira, rezando todal-as noites un padrenuestro pol-o espríto da bruxa, pra se facer amiga de ela e qu'a desembruxara.

(Comunicado por TOMÁS CID, alumno do Maxisterio)

14. En Vilela, perto de San Ciprián das Lás, onde s'atopa a citania esprorada pol-o noso compañeiro Sr. Cuevillas, refiren;

Que un home ouviu âs bruxas que dicían:

– «Por encima de zarzas y zarzales (1) a la *conchega* (bodega) de Fulano»

El fixo igual que lles vira facer a elas, mais trabucouse e dixo: «Por entro zarzas y zarzales», e chegou todo esgarado e rabuñado das silveiras. E chegou, e viunas beber viño, e despois soltaron o viño das cubas e marcharon, mais íl alí quedou sin poder falar nin moverse do sitio, ata que chegou o dono e nono podía mover. Entón chamaron ô abade, o qual pra que se movera e marchara, tivo que desconxuralo.

15. Eu Ourantes, perto de Vilela, no mesmo sitio, había un home que tiña nai e fillas, e elas de noite xuntáronse n-un cacho, e rubíron, namentras íl facía que durmía, e despois, íl espertou e fixo igoal que elas e chegou â casa onde estaban moitas bruxas co demo. Ô velo chegar alegráronse moito, e ô demo díxolle que puxera unha O n-unha lista que lle deu, e íl en lugar puxo, unha cruz, e n-esto desaparceron todal-as bruxas e o demo, berrando, mais o home non puido sair (2), e a pouco chegou o dono da casa e ô perguntarlle que facía alí, foi o modo de íl contar todo.

16. En Bustofrío (a comunicación non di onde é iste lugar) as bruxas e o demo xúntanse o día 23 do mes de San Xoán. Unha vez tres homes sotteiros quixeron velas, e un colleu unha pistola e outro un manípulo na capela, e foron, e chegaron â fonte, e alí estaban todal-as mozas da parroquia beilando en malas formas, e caían â auga e lavábanse na auga da fonte, e un dos tres víu unha que lle gustaba, e pasou â fonte, e os outros quedáronse fora. E o que pasou dixo:

– Eu tamén teño dereito â vida.

Mais a rapaza que lle gustaba díxolle que se fose que lle pesaría. El sacou a pistola e chegouse a ela e ela díxolle qu'o quería si lle daba palabra de porse coma ela estaba de bruxa, e íl dixo que non, e ela botouno ô pilón

(1) Os nosos leutores lembrarán outros casos eiquí pubertcados, nos que a bruxa pra facer mal vai en figura de *mosca raxada*.

(1) Véxase a nota. Esta fórmula empréganna as bruxas pra se guiar no camiño cando van voando. N-outros lados dícese: «Por arriba das silveiras e por baixo das carballeiras»; en Portugal: «Por debaixo dos olivares e por riba dos sirvadaes»; n-Asturias: «Por arriba de arios y por bajo de carbayos». Atales son as principais variantes da fórmula na zona etnográfica:

(2) En Portugal hai un conto imitante, onde o home dixo. Xesús, e as bruxas dixéronlle:

Paleaste no Tirulu
Fica pra alí home nu.

E quedou ispido e sen roupa.

da fonte, anque non había mais que medea cuarta d'auga íl non se movía, e o da escopeta (?) tirou tiros, pero non saían, mais o do manípulo principiu á latigazos e fuxiron as bruxas.

E cando os tres mozos volveron pr'á casa, elas tirábanlles pedras. Iles coñeceron a todalas que estaban, mais elas dixéronlles que si as descobrian que se porían secos, e así foi, que un d'eles descobríu a duas ou tres e foise pondo enfermo.

17. En Amoeiro unha bruxa pediulle a unha muller un pouco leite emprestado; ela llo non deu, e a bruxa, en castigo, trocoulle o leite en sangue. A muller puxo en práutica o remédeo de pôr a fritir o leite trocado en sangue, e entón a bruxa pediulle perdón, e ainda asina, estivo quince días cos dentes apretados que nonos podía despegar. E gracias, que si deixan a tixola no lume deica quedara sin leite, a bruxa morría.

18. En Goyán (Pantón) iba un home co carro, e unha muller que'il coñecía púxoselle diante dos bois, e os bois non andaban. Entón o home pegoulle de paus e fíxoa marchar, e os bois seguiron andando.

18. Era un arrieiro que viña con viño da ribeira e fixoselle noite no camiño, e tivo que pedir pousada n-unha casa onde había duas mulleres y-un home. Descargou o macho n-unha esquina do curral y-así que arreglou todo foron pr'a cociña que era terrena e tiña unha gran chiminea. Dendes que cearon y-o arrieiro con iles un gran pote de papas, o amo estirouse no escano a dormir y-o arrieiro tamén acostou pra alí na parrugueira faguendo que dormía. Elas desde que lavaron as cuncas e retiraron a mesa dixeron unha a outra: o pai dorme y-o arrieiro tamén. Entón foron e chupáronlle o sangue o pai, primeiro unha e despois a outra. Desde que lle chuparon o sangue untáronse nun cacho que tiñan escondido nun burato e saíron pol-a chimineia. O arrieiro que estuvo vendo todo esto dixo: Condanadas, esta noite ídesme traer polas carballeiras pero tamén ei saber onde chegades. E foi e untouse íl tamén no cacho y-o macho y-a albarda y-a ajillada que trajía e púxose acabalo do macho y-él saíu pola chamineia pero o macho y-a albarda non puderon saír y-había cada couce dentro que se caía o mundo. E despois foi a Sevilla on campo donde andaban elas beilando arredor do demo que estaba en fegura de carneiro e cada volta que daban beixaban o carneiro no cú; entón íl fagía o mismo pero se había de beixar picaba coa ajillada, entón o carneiro decíalle: ise que pase e non beixe que ten a barba moi dura (1); pero íl non fixo caso, volveron pasar e beixar elas y-él picaba, entón díxolle o mismo: ise que pase e non beixe; que ten a barba moi dura, hasta que o carneiro desapareceu y-elas tuveron que traer o home as costas porque lle deran pousada.

(Comunicado por ALFONSO TRIGO, alumno do Maxisterio)

20. Ai, caso pasounos a nós, a mín yo Delfín unha noite que fomos cortegar a Nocedo, estuvemos alá hasta cerca das duas da mañá; cando fomos íbamos con idea de ir pronde unhas e despois fomos prondautras. Cando saímos do pueblo díxenlle eu o Delfín: as que habíamos de ir pronde elas e non fomos non sei si nos sairán o camiño. E meu dito meu feito, inda non pasaramos as poldras e xa sintimos zoar polas restreves e fomos a pasar e fomos de pés o río, saímos do río todos mollados e viñemos subindo chouquellando coa yauga nos chancos hasta os muiños das escaleiras yalí volvimos sentir zoar así coma se foran campanillas e díxenlle o Delfín: ei están as indibidas outra vez voulle silvar; home non lle silves e se lle silvas retírate donda mín; meteu os dedos na boca pra lle silvar e xa bailaban diante de íl yo tirar os dedos da boca volveron desaparecer e todos aquiles montes se encenderon de fachucos que se vía coma si fora de día; pras retirar tuvemos que faguer un círco e meter unha peseta debaixo dos pés e botar a fralda fora (2); entón desandaron caros penedos de Pena Lapa e foi o que nos valeu senón aquela noite non chegamos a casa. Esto fai trinta anos que pasou.

(Comunicado por id.)

(1) Iste caso atópase no conto de Lamas Carvaxal *O Zapateiro de Cangas*, en *Gallegada*, que pincha ô demo coa subela, e o demo pergunta: Quén bicou? E respondes as bruxas: o zapateiro de Cangas. E o demo dí: Qué non volva bicar, que lle pican as barbas.

(2) Botar fora a faldra da camisa é precaución que se acensella moito pra se librar das bruxas.

OS HOMES, OS FEITOS AS VERBAS

O BENDITO SAN AMARO,
por CABANILLAS E CASTELAO,
Editorial - Lar - Mondariz
Balneario, 1926.

ESTA nova e fermosa *plaquette*, do tipo das *Cousas*, *Os Nenos* e *Na noite estrelecida* contén dez estampas de gusto popular do Castelao con difrentes pasos da vida miragreira de San Amaro d'Arentei, ilustrando outras tantas estrofes do mesmo sinxelo estilo do Cabanillas. Arte inxenua pra plegos de cordel, pra vender nas feiras, e nas romaxes, volvéndolle ô pobo con cariñento agarimo o que do pobo é. Pasma com'isles homes se chegan a identificar co sentimento tradicional da xente nosa, e coma niste duplo poema, cecais dos mais puros eixempros de poesía pura se xuntan e misturan duas piedades: unha inxel piedade relixosa, xa un pouco perdida por disgracia antr'os devotos do noso tempo, e a piedade pol-o senso enxebre e natural da vida, úneca paganía dina d'ausolución, com'a qu'os peniterites lle daban ôs silvanos.

Os deseños do Castelao, cada día mais vario e mais creador, son com'esas estampas vellas, nas que tantas vegadas están resoltos moitos difíciles probremas da arte moderna, no senso, principalmente da costrución, o qual é visíbele moi especialmente no terceiro e no sétimo.

Os versos do Cabanillas, adentro da sua natural imitanza c-algús das sagas e dos romances do mesmo autor, teñen eiquí un aire precurado de cántiga de cego e de *gozos* de novena, sen que por elo o Poeta baixara o escadoiro do seu trono.

V. R.

NO DESTERRO, por RAMÓN CABANILLAS. Bibrioteca lírica Lar, A Cruña.

O pirmeiro libro do Cabanillas aparesce n-esta nova edición ben anovado. O Cabanillas podou n-il moito, e engadeulle ademais os versos da sua etape de Madrí, versos case recentes, anque anteriores a duas das sagas, ôs romances, e ôs versos mais novos espallados por revistas e xornaes, n-ise pródigo espallamento da obra cabaniliana, que non por eso resulta perxudicada, en boa hora vaia dito.

Eiquí puxo os de Madrí, que fan unha selción do libro, e que son dos qu'amostran no Cabanillas o poeta civil, coma lle chamaron algús catalás. Pertencen de direito â nosa lírica revolucionaria, pol-o sentimento de revolta de qu'están ateigados, lembrando o seu comentado apóstrofe d'un dos poemas de *Da terra asoballada*, do qu'en certo modo parecen espricadeira e desenvolvemento. N-eles traspárece a xenreira do poeta racial a canto sea mintira e inxustiza. Mais non todos son d'iles; hai outros nos que somentes latexa a saudade, e n-outros o sentimento lírico esperta diante d'un *vello franciscano* ou no *Museio*. E eiquí compre faguer notar o feito curioso de que o Cabanillas, igual qu'o Castelao, as duas figuras nosas mais repersentativas, dous homes d'esta terra do barroco opulento, ollen a Rubens con antipatía. Caso dino d'estudo.

V. R.

ROMANCE COMPOSTELÁN,
por AVELINO GÓMEZ LEDO,
Madrí, 1926.

QUE pouco soaba Compostela na nosa literatura do século XIX, e con que insistente repetición soa agora, é tamén un feito dino de nota, en col do qual paréceme que xa temos chamado a atención. Dixérase qu'os galegos de hoxe, com'o viaxeiro de Chesterton, acaban, de facel-a descoberta de Compostela, e ainda están co asombramento que lles causou. Pra cada xeneración teñen as cousas aspeutos novos, e crar'está non ha ser a d'agora a derradeira descoberta da nosa cibdá Santa por parte dos galegos, posto que ela garda ainda misteiros e segredos pra encher ás xeneracións que veñan atrás de pasmo e maravilla. Recollamos agora o feito, e ollemos tamén como Santiago colle nova vida e esperta á vida do esprito anovada tamén, voltando despois de moitos séculos ô seu rol de capital de Galiza.

Compostela ispirou iste libro d'Avelino Gómez Ledo, com'ainda ha ispirar outros moitos. O que de pirmeiras s'atopa n-iste feixe de vinteún poemas, pra chamar a atención, é o que non sean de feitura clásica, com'era d'esperar na obra d'un crego, que pol-o feitio especial da sua cultura, sempre se van car'os ritmos e as formas do século d'ouro castelán. Eiquí non; o autor prefire o romance oitosilabo, e emprega tamén o alexandrino, e ainda outros; e esto por si xa indica moito.

A infruencia do Cabanillas especialmente dos seus romances e sagas, nótase ben no *Cabaleiro d'Asís* e na *Lenda de Calromano*, pirmeira aparición d'esta figura histórica, moito mais importante do que se pensa, na nosa poesía moderna.

E pol-o derradeiro, ainda tivo Gómez Ledo a valentía de parafrasear en romance o *Salve Regina*, obra galega demasiado esquecida pol-os galegos.

V. R.

Imprenta LAR. Real, 36 - A CRUÑA

Dr. MOSTEIRO

Médico
Odontólogo

Medicina e Cirugía da boca -- Electricidade -- Rayos X

A Clínica Dental mais compreta de Galicia

SÁNCHEZ BREGUA, 5 — A CRUÑA

LUIS FÁBREGA

DROGUERIA E FARMACIA

Progreso esquina a Luis Espada

OURENSE

MERQUE VOSTEDE

Plumeiros RAFIUM

De mais dura qu·os de pruma e limpa millor

Véndense en todol-os estabrecimentos do ramo

Andrés Perille - OURENSE

Reloxería ZENITH

Máquinas parlantes, Discos, Agullas

e Accesorios

M. Calviño

OURENSE

A mais económica de Galicia

AXIÑA APARECERÁ **HOSTIA** POR ARMANDO COTARELO

SANATORIO QUIRURJICO

Direitores:

Manuel Peña Rey

Ginecología e Partos

José Mosquera Blanco

Cirugía geral

Especialista na gorxa, nariz e ouvidos

Situado frente á Alameda do Cree·iro, ten todal-as condicións precisas.—Prauticase toda crás d'operacións.—Dotado de todol-os adiantos que pide a autual Cirugía.—Moderaas instalacións de RAYOS X pra diagnóstico e RADIOTERAPIA superficial e fonda, con voltaxe de 250.000 voltios.—Aparello de Diatermia pra tratamento de Anexites, procesos inflamatórios, reumatismo, etcétera. Lámpara de cuarzo pra sol d'altitude e ultra violeta pra tratamento d'escrofulosis, raquitismo, alopecias, eczemas, etcétera. Admítense embarazadas, e cóntase con material esterelizado pra fora da cibdade en casos d'urxencia.—Poden colaboraren todol-os compañeiros, previo consentemento dos direitores.

BODEGAS GALLEGAS PEARES E OURENSE

Viños finos de mesa: Tinto TRES RIOS. Blanco BRILLANTE. LOS GALLEGOS blanco e tinto

Macía e Valeiras, Apartado 18--Ourense

Augas bicarbonatado-sódicas de

M O N D A R I Z

FONTES DE GÁNDARA e TRONCOSO

Propiedade dos FILLOS DE PEINADOR

MONDARIZ—BALNEARIO está situado a 35 kilómetros de Vigo e a 20 das estaciós de Porriño e Salvatierra de Miño

O Hotel do Estabrecimento está aberto do 1.º de Mayo a 31 de Octubre

1000

NON DEIXE DE MERCAR

COVSAS POR CASTELAO

2.º volume da Biblioteca do Seminario de estudos Galegos

EDICION LAR

PREZO catro PESETAS

F. ROMAN E SACO

DROGUERIA

e FARMACIA

Pereira, 19 — Teléfono 28

OURENSE